

RESSENYES

Vers una història comparada de l'intel·lectual francès

Óscar Costa
HISTORIADOR

Michel TREBISCH, Marie-Cristine GRANJON, *Pour une histoire comparée des intellectuels*, París, IHTP-CNRS-Editions Complexe, 1998.

L'historiador suís Jacob Burckhardt va assenyalar que «*l'estudi més autèntic de la història pàtria serà aquell que consideri el propi país paral·lelament a la història universal i les seves lleis i en el seu context, com una part del gran tot universal*».¹ El llibre que ens ocupa planteja l'estat i els problemes d'unes de les historiografies europees més rellevants sobre la història dels intel·lectuals, considerada una part ben significativa dins la recent onada de la història cultural. Paradoxalment, l'intel·lectual francès ha estat, potser des del començament de la seva acció moderna, el que s'ha vist sempre a ell mateix com a portador d'idees i formes d'intervenció universal. Aquest llibre posa de manifest una sentida necessitat de buscar noves formes de contrastar la pròpia tradició intel·lectual, dins una història on semblava que ja s'havia dit tot. La codificació perfectament

¹ Jacob BURCKHARDT, *Consideracions sobre la història universal*, Barcelona, Edicions 62, 1983, pàg. 34.

pautada pels mateixos protagonistes d'un intervencionisme brillant en la vida cultural i política de França va entrar en crisi a partir de 1980 i va ser aleshores que des de la historiografia es va tractar de revisar-la amb criteri científic. Sembla que el grau de desenvolupament assolit per la investigació palesa la necessitat de buscar aquestes noves vies d'anàlisi a través del contrast amb tradicions alienes.

Pour une histoire comparée des intellectuels recull articles de diversos autors coordinats per Michel Trebitsch i Marie-Cristine Granjon, investigadors vinculats a l'Institut d'Histoire du Temps Present del CNRS. Trebitsch, conjuntament amb Nicole Racine, ha animat aquesta institució, que fa més de deu anys que funciona i que ha intentat establir relacions amb investigadors més enllà de les fronteres franceses. Quant a Marie-Cristine Granjon, ha estat investigadora del Centre d'Études et de Recherches Internationales, també relacionat amb el CNRS. Entre els autors hi ha investigadors destacats sobre temes d'història intel·lectual, com ara Christophe Charle, i especialistes en àmbits no francesos com per exemple Hans M. Bock de la Universitat de Kassel a l'RFA, conegut estudiós de les relacions francoalemanyes, i Yvan Lamonde, professor de la Universitat de Montreal especialista en història del Quebec. Michel Lowy i Max-Jean Zins, investigadors relacionats amb el CNRS, són els autors dels articles sobre la història dels intel·lectuals jueus i indis respectivament.

La publicació de *Pour une histoire...* és una oportunitat per exposar, si més no breument, algunes línies d'evolució de la historiografia francesa sobre intel·lectuals.

L'intel·lectual francès com a protagonista de la vida cultural i política

L'article de Marie-Cristine Granjon, «Une enquête collective sur l'histoire comparée des intellectuels: synthèse et perspectives», fa un breu, però a la vegada dens, repàs del que ha estat la realitat de la reflexió sobre els intel·lectuals des de 1898.

Durant bastant de temps el «J'accuse» d'Émile Zola, publicat el 1898, durant l'agitació motivada pel processament del capità Dreyfus, ha estat convencionalment el moment d'irrupció a la vida pública de l'intel·lectual francès. A partir d'aquell moment el savi, el tècnic, l'universitari o l'escriptor

que surten a la tribuna pública per pronunciar-se, a favor o en contra d'un fet, o a denunciar una situació social o política, etc., van adoptar un pes específic dins la vida pública francesa. No van tenir, en principi, una identificació política clara, tot i que pot ser que siguin identificats més amb el món de l'esquerra francesa. Però cal esmentar que hi va haver molts exemples a França, fins i tot abans de l'afer Dreyfus, d'uns intel·lectuals intervencionistes d'adscripció dretana. Tot i així, a partir de la politització dels anys trenta, i encara amb més força després de 1945, l'intel·lectual va estar associat, almenys en la seva projecció pública més ampla, amb la militància d'esquerres.

Molt abans que la historiografia francesa el fes objecte de les seves preocupacions, els mateixos intel·lectuals van iniciar una reflexió crítica sobre el seu paper. Cal recordar a tall d'exemple el ressò de llibres com ara *La Trahison des clercs* (1927) de Julien Benda, en el context crític del període d'entreguerres; en el mateix sentit caldria fer també esment de l'obra escrita per Raymon Aron en la desoladora conjuntura posterior a la Segona Guerra Mundial: *L'Opium des intellectuels* (1955). Una fita ben significativa en aquest procés d'autoreflexió van ser les conferències de Sartre publicades el 1965 a la seva revista *Situacions VIII* sota el títol de «Plaidoyer pour les intellectuels», on es defensava la identitat de la lluita per la llibertat amb la defensa de les causes dels més febles en connexió amb l'agitació de la dècada de 1960. Encara en aquesta línia de compromís crític Maurice Blanchot publicà, ja en el context d'una crisi més fonda del model intervencionista de l'intel·lectual d'esquerres, *Les intellectuels en question* (1984).

Així, segons Anne-Marie Granjon, el compromís de l'intel·lectual sempre havia estat viscut d'una manera crítica. Actitud crítica que es pot trobar en les acusacions de Benda als intel·lectuals que van adoptar els valors del nacionalisme al voltant de la Gran Guerra. També es pot observar en la crítica que apunta Aron contra el servilisme polític i ideològic que manifesta un sector important dels intel·lectuals de la segona postguerra mundial respecte al comunisme. Es manifesta amb èmfasi la crítica de Sartre a tot el que no fos compromís amb la causa dels oprimits i denúncia del poder establert. Aquesta exigència d'universalitat en les reivindicacions rep una contestació en el clima cultural que es genera a partir dels esdeveniments de maig de 1968. Aleshores, Michel Foucault postula amb la seva obra un nou tipus d'intervenció que, tot i mantenir-se encara en el registre de l'intervencionisme militant de Sartre,

planteja la tasca específica de l'intel·lectual particularitzant-la en una àrea del saber (la història del tractament de la fol·lia, l'estudi dels mecanismes penals a l'organització de les presons, etc.). Cal insistir, però, que encara es mantenia dins de l'actitud de compromís que molt aviat la postmodernitat qüestionaria.

La mort de Sartre el 1980 pot considerar-se un moment simbòlic de transició. La figura de l'intel·lectual *engagé*, polititzat i universalista, cedia el pas al discurs especialitzat i tecnocràtic de la cultura postmoderna. Diversos factors van contribuir a un canvi que trastornava radicalment la figura de l'intel·lectual tal com havia estat coneguda a França fins aleshores. Però segurament el més important d'aquests factors va ser l'acabament de la guerra freda i la desaparició del comunisme, tot simbolitzat per la caiguda del famós mur berlinès (1989). Va ser a partir d'aquesta darrera conjuntura que es desenvolupa l'interès per la consideració del paper de l'intel·lectual com una peça important *per se* en l'entramat polític i cultural francès del segle XX. Des de diferents angles, l'estudi de l'intel·lectual va ser abordat per sociòlegs, politòlegs, historiadors de la cultura, etc. La historiografia específica sobre història intel·lectual, de la qual ens ocuparem més endavant, fa també la seva eclosió en aquest moment.

Tota aquesta nova producció no es produeix sense debat. Molt esquemàticament van haver-hi dues línies d'interpretació: l'una partia de la consideració de l'intel·lectual com una figura relativament lliure que havia d'analitzar-se d'acord amb el context històric on es desenvolupa la seva acció. L'altra, representada pel mètode sociològic de Pierre Bourdieu, entén l'intel·lectual com un producte social del qual cal estudiar les condicions en què es crea i en què intervé en el camp cultural. L'intel·lectual és aleshores un mediador de primer ordre en la representació social que s'opera al món cultural, i en aquest sentit no és aliè als interessos que operen a la societat i dels quals no pot lliurar-se i molt sovint l'instrumentalitzen. Darrere d'aquest enfocament metodològic hi ha l'intent conscient de tornar a establir un nou model d'intel·lectual compromès, una orientació que ha caracteritzat l'obra de Bourdieu en els darrers anys.

L'intel·lectual francès com a objecte de preocupació historiogràfica

Va ser també durant aquest període que pren volada la historiografia específica sobre l'intel·lectual. Michel Trebitsch subratlla al seu article, «L'histoire

comparée des intellectuels comme histoire expérimentale», que l'eclosió d'aquests estudis coincideix plenament amb el clima cultural de la fi de la guerra freda.

Un important punt d'arrancada es troba als treballs de final dels anys setanta i començament dels vuitanta, empresos des d'una nova historiografia política renovada, per historiadors que havien estat estretament relacionats amb els *Annales*. Destaquen en aquest corrent els treballs de Jean-François Sirinelli, Pascal Ory i Michel Winock, que han donat una important i variada obra sobre la significació política i cultural de l'intel·lectual a la vida francesa del segle XX. Trebitsch no deixa d'observar que els estudis sobre l'intel·lectual sorgeixen en el context de la recuperació o el retorn a formes de fer història que la línia central d'evolució dels *Annales*, principalment el quantitativisme i la interpretació social, havien marginat (retorn a la narració, retorn a l'esdeveniment, retorn de la biografia etc.). L'abast i la profunditat dels treballs de J. F. Sirinelli dedicats a l'estudi de l'intel·lectual, des de l'òptica que es podria anomenar genèricament *cultura política*, ens ha donat un cos de matèria que la situa com un camp específic. Cal comptabilitzar a l'haver d'aquest corrent una important producció que es va centrar en l'estudi de les dretes, les institucions on es forma l'elit de l'administració i la cultura francesa, el diccionari dels intel·lectuals, etc. En conjunt, l'aportació d'aquest corrent es caracteritzà per un aprofundiment i una sistematització de temes que estaven en línies generals prèviament patats per la mateixa reflexió dels intel·lectuals.

L'altre corrent important que es desenvolupa al camp de la història intel·lectual pren com a referent les orientacions metodològiques del sociòleg Pierre Bourdieu. Aquest corrent fa partir els seus treballs de l'estudi de l'entorn intel·lectual més que de la figura mateixa de l'intel·lectual. El seguidor més notable d'aquests plantejaments en el camp historiogràfic és sens dubte Christophe Charle, que desenvolupà el seu programa d'investigació interrogant-se pel naixement mateix de l'intel·lectual. Els primers estudis parteixen de l'estudi de l'afer Dreyfus, tot i que després es concentra a aplicar el seu mètode a l'estudi de les elits, amb la qual cosa allargassa el seu camp d'estudi. Així, el va articular sobre algunes institucions universitàries, com ara el Col·legi de França, l'Institut d'Alts Estudis o l'Escola d'Administració, i també sobre l'estudi de les grans editorials. El marc temporal es projecta principalment sobre el segle XX malgrat que Charle el va estendre a l'estudi del segle XIX fent més inclusiva la categoria d'intel·lectual perquè recollia estudiants,

professors universitaris, professionals, escriptors, etc., un món molt més ampli que el que es concebia en el model d'intel·lectual *dreyfusard*.

El mètode comparatiu com a maduresa d'una historiografia sobre història dels intel·lectuals

El mètode comparatiu ha estat reivindicat com una eina metodològica essencial als estudis socials. El filòsof Auguste Comte, al seu *Cours de philosophie positive*, va situar el comparativisme com a condició per a l'adquisició d'estatus científic dins de l'àrea de les ciències socials. El mètode comparatiu ocupa un lloc privilegiat de la història comparada dins de la historiografia francesa moderna amb exemples tan significatius com el de Simiand, Henri See, etc. o la figura solitària del mateix Ferdinand Braudel al seu clàssic estudi *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*.² En tot cas, com assenyala Trebitsch, cada vegada que es produeix una crisi al camp de la historiografia el comparativisme s'ha alçat com una arma eficaç que s'ha projectat a voltes contra el positivisme, a voltes contra els excessos d'una historiografia massa tancada en si mateixa. En cert sentit, el mètode comparatiu ha reflectit també la maduresa o el canvi d'orientació dins un corrent historiogràfic.

La història intel·lectual francesa va arribar ben aviat a la necessitat de contrastar una categoria que, com la de l'intel·lectual, ha estat tan significativa dins del seu àmbit polític tot al llarg del segle XX. En part arrossegada pel pes d'aquest sector i també per una hipertròfia d'estudis del seu espai nacional, que l'obligava a ampliar la perspectiva per poder contrastar amb l'experiència d'altres nacions. A partir d'aquest supòsit es pot assenyalar, com fa Marie-Cristine Granjon, tot un ampli ventall d'una casuística complexa. En llocs com ara Dinamarca, Suïssa o Bèlgica, l'intel·lectual no té el relleu social especial que va assolir a l'entorn gal. En aquests països, tret dels casos de les personalitats més rellevants, roman a la seva pròpia disciplina sense destacar més enllà per una particular autoritat cívica. En el cas dels països anglosaxons, el model francès és rebutjat, amb els matisos que calguin, i s'ha anat afirmant un perfil de l'intel·lectual exclusiu com a productor i difusor de

² Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II*, París, Colin, 1949.

béns culturals. El cas americà manté aquests trets d'antiintel·lectualisme; tot i que es va desenvolupar als Estats Units una historiografia important sobre els intel·lectuals com a tal, sobretot els relacionats amb minories ètniques i religioses i també sobre la influència d'algunes personalitats destacades, com ara John Dewey, C. W. Mills i Noam Chomsky. En una panoràmica del segle és obligat afegir la figura de l'intel·lectual dissident que va tenir un paper destacat en la denúncia dels règims d'opressió fonamentalment durant la guerra freda: aquest és el cas d'A. Soljenitsin i A. Sajarov. Encara es podria fer esment del paper que va tenir un altre tipus, l'intel·lectual formulador d'identitat nacional com en el cas de Catalunya i el Quebec. En canvi, Granjon veu la forta influència francesa sobre l'àmbit hispànic i llatinoamericà, la qual cosa no significa que no s'hagi de prendre en consideració la forma específica amb què aquesta influència es rep a cada medi. D'altra banda, com assenyala Trebitsch, hi ha hagut formes d'anàlisi que prenen en consideració l'intel·lectual des de perspectives metodològiques diverses de les que es fan servir a França, com és el cas de la complexa teoria elaborada pel filòsof comunista Antoni Gramsci per al cas italià.

Sembla bastant evident que l'aportació del mètode descriptiu planteja uns límits difícilment franquejables. En primer lloc, perquè, es vulgui o no, hi ha una constatació que es fa evident per a molts dels autors, i és el fet que sovint s'han utilitzat com a instrument de mesura les mateixes categories de la història cultural francesa per abordar realitats ben diverses. En segon lloc, perquè com indicàvem ara per al cas italià, hi ha tradicions historiogràfiques que han desenvolupat anàlisis perfectament operatives a partir de principis historiogràfics diferents dels empleats pels historiadors francesos. A més, de l'intel·lectual orgànic descrit per Gramsci, perfectament inserit dins la dinàmica historicosocial italiana, es pot considerar l'anàlisi ja clàssica que feia el sociòleg marxista Karl Mannheim en estudiar l'intel·lectual dins una esfera d'acció pròpia, lliure dels condicionaments de l'anàlisi marxista clàssica. Però la mateixa historiografia francesa actual ha desenvolupat una severa revisió del mètode comparatiu de la mà de Christophe Charle. Cal recordar que els treballs de Charle s'iniciaven de manera ben clàssica considerant la història intel·lectual francesa a partir del mateix afer Dreyfus. Més recentment Charle, a la història comparada d'Europa que va dirigir i que ha estat ressenyada en aquesta publicació, proposa una extensió conceptual de la mateixa categoria d'intel·lectual. L'historiador francès

amplia el concepte d'intel·lectual més enllà de la consideració de l'intel·lectual públic de tipus *dreyfusard* a col·lectius més genèrics com ara els metges, els periodistes, els estudiants universitaris, tots subjectes de tractament quantitatiu; d'altra banda, també els límits temporals ja no parteixen del fins aleshores sagrat 1898 sinó que es remunten fins a l'inici de l'edat contemporània.

Al seu article sobre la història comparada, Charle desenvolupa les propostes metodològiques apuntades. En primer lloc fa seu el dur atac contra la història comparada tradicional fet per Michel Espagne. L'argument principal s'orienta vers la diferent significació semàntica de termes equivalents condicionats per diferents contextos històrics. Així, per exemple, tindria poc sentit parlar sense altres consideracions dels universitaris a Alemanya o França, ja que la situació històrica i el paper d'uns i d'altres és ben diferent. Entitats amb el mateix nom responen a tradicions culturals i situacions històriques diverses que es fan difícilment comparables.

El mateix podria dir-se del que és una dinàmica estatal quan es compara amb una dinàmica regional, etc. Davant aquesta situació, que palesa una realitat difícilment salvable pel comparativisme historiogràfic més clàssic, Charle proposa un qüestionari basat en la consideració de relacions més neutres que permetin establir nexes entre grups, sectors i medis, buscant amb més fiabilitat eines conceptuals capaces de servir més efectivament com a denominadors comuns. Formula aleshores tres preguntes guia que podrien endreçar les principals qüestions del que ell anomena una aproximació transversal. En primer lloc, quin seria el grau d'autonomia del camp intel·lectual de cada país? —considerant com a grau d'autonomia el que es desprèn de les diverses normatives que poden regular en cada àmbit específic l'activitat pròpia dels intel·lectuals així com també la consideració de factors culturals o nacionals d'autoregulació del sector.

Un segon interrogant demana quines serien les relacions entre el camp intel·lectual i el poder. Aquí el problema és la diversitat de relacions de poder que poden establir-se, la qual cosa pot convertir-lo en un veritable calaix de sastre. Però, encara així sembla una qüestió clau per a la historiografia. Molt singularment per a la sud-europea, la qual, com ell mateix suggereix, ha de considerar en aquest punt la important relació entre l'Església i el sector intel·lectual.

I finalment es pregunta quines serien les relacions a l'interior del camp intel·lectual, prenent en consideració els grups institucionals i els grups no

orgànics i marginals o la distribució espacial dels intel·lectuals. Aquí entrarien els problemes de relació entre espais centralitzats i grups regionals, tan importants per a la dinàmica que analitzem a l'àrea mediterrània.

Ara bé, aquesta proposta obre la tradició historiogràfica francesa a la consideració de problemes que no havien estat en el centre de la seva reflexió i possibilita un punt de trobada amb el que han estat les preocupacions d'altres historiografies com ara la catalana. Però, d'altra banda, cal tenir present que al llibre solament es concreten en la comparació amb l'evolució intel·lectual alemanya i que de moment tampoc sembla que aporti una revisió a fons dels ritmes de la historiografia francesa sobre intel·lectuals.

Finalment, cal dir que hi ha tres articles que surten del fil temàtic, que enllaça tot el que hem anat comentant fins aquí, representat pels problemes metodològics de la història comparada, tal com s'han plantejat dins la matriu de la història dels intel·lectuals a França. Tots tres presenten aproximacions monogràfiques a consideracions sobre tradicions intel·lectuals diferents de la francesa, tot i que no intenten una anàlisi comparativa, per la qual cosa ens limitem a ressenyar-los. L'article d'Yvan Lamonde planteja el problema de la relació dels homes de pensament de les Amèriques amb el model d'intervenció intel·lectual sorgit de l'afer Dreyfus. Michael Löwy n'exposa l'estat actual, considerant els principals problemes que planteja l'anàlisi dels intel·lectuals jueus, sobretot als membres de les comunitats de l'Europa central. Max-Jean Zins planteja una aproximació interpretativa de l'evolució de l'intel·lectual indi, al ritme de la construcció de l'Estat nacional independent al subcontinent asiàtic.